

KÖVES MARGIT

Amrita Sher-Gil és a magyar irodalom

Amrita Sher-Gil egyike volt azoknak, akiknek Jawaharlal Nehru 1937-ben elküldte az önéletrajzát. Sher-Gil így köszönte meg a könyvet: „Az az igazság, hogy rendszerint nem szeretem az életrajzokat és önéletrajzokat. Hamisan szólnak. Felfuvalkodottság és magamutogatás. De a magáé, azt hiszem, tetszeni fog... Mindig vonzódtam azokhoz az emberekhez, akik önmagukban eléggé teljesek, önállóak ahhoz, hogy megengedjenek maguknak következtelenségeket, és ettől még nem válnak disszonánssá, nem húzzák maguk után a megbánás nehezékeit.”¹

Amrita Sher-Gil születési évfordulója, levelei, naplói és írásai, az *Amrita Sher-Gil, a self-portrait in letters and writings (Önarckép levelekben és írásokban)* című könyv és a Navina Sundaram által 2013 januárjában, a Delhi Magyar Tájékoztatási és Kulturális Központban rendezett kiállítás, amelyen Amrita gyermekkori rajzait és festményeit állította ki, első ízben nyújtottak alkalmat arra, hogy felmérjük Amrita Sher-Gil viszonyát a magyar irodalomhoz. Az *Önarckép* első részében található Amrita Sher-Gil két gyermekkori naplója, az elsőt nagybátyjától, Baktay Ervintől kapta „a Jézuska megbízásából”;² a másodikat édesanyja, Mária Antónia adta neki 1924-ben. A naplóbejegyzések 1920 és 1924 között kizárólag magyarul, 1924 és 1929 között magyarul és angolul íródtak. A napló és a levelek egyik érdekes vonatkozása, Amrita Sher-Gil kettős, magyar és egyidejűleg indiai kötődése: a szövegben, rajzokon és festményeken, az indiai és magyar mesék és alakok kiegészítik egymást.

A napló és a levelek másik érdekes jelentősége, az események, emberek és helyszínek összekapcsolódása Amrita Sher-Gil életében, az a disszonánssá nem váló következtelenség, amelyre a Nehru-levélben utal. A gyermekkori naplóban szeretettel vagy haraggal említett szereplők, az Augustin-gyerekek vagy Baktay Ervin a levelekben más kontextusban ismét feltűnnek.

¹ Vivan SUNDARAM szerkesztette, vezette be és látta el jegyzetekkel: *Amrita Sher-Gil, a Self-portrait in Letters & Writings*, Tulika Books, New Delhi, 2010, 419. A könyv címét a tanulmányban magyarul idézem *Amrita Sher-Gil, önarckép levelekben és írásokban*, illetve rövidítve *Önarckép* címmel. Az eredetileg magyarul írt leveleket magyarul, eredeti helyesírásban, az angolul írt leveleket saját fordításban közlöm. A gyermekkori rajzok és festmények közlésének engedélyezéséért köszönet illeti Amrita Sher-Gil örököseit, Navina és Vivan Sundaramot.

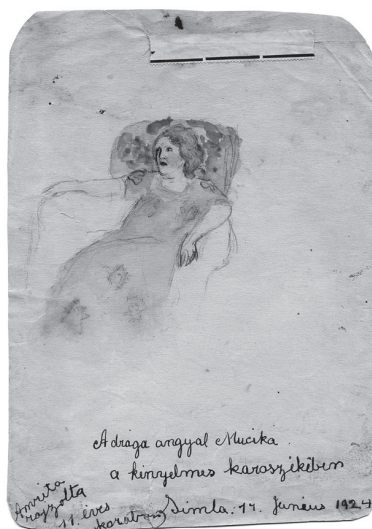
² I. m., 2.

A levelek és naplók hangja

Amrita második naplóját édesanyjától kapta 1924 januárjában ezzel az ajánlással: „Drága gyönyörű kis Amritámnak születésnap emlékül és Napló jegyzésére adja szeretettel sírig imádó, hú és szerető anyuskája.”³ Amrita hasonló hangnemben ad címet az édesanyjáról készült portrénak: „A drága angyal Mucika a kényelmes karosszékében”. (I. kép)

Hasonló hangvételben írja le 1924-ben olaszországi útjuk előtt az édesapjától vett búcsút.⁴ A második napló 1926-ban helyenként már az ifjúsági irodalom stílusát idézi fel: „Most pedig kedves olvasó elmondom, hogy milyen baleset kényszerített ágyba...”⁵ 1929-ben leveleinek hangvétele bizonyítja, hogy képes önállóan intézni viszonyát a különböző családtagokkal. 1929-ben írja unokatestvérének, Amarjit Singhnek: „Igazán nem értem, hogy miért nem írtál eddig. Min sértődöttél meg?”⁶ Ezt az önállóságot érvényesíti a családban is. Amikor édesanyja a Jusuf Ali Khannal, egy gazdag *tálukdár* fiával kötendő házasságát sürgeti 1931-ben, így válaszol neki: „A Jusuf ügyet csak bízd rám, teljesen tisztán és józanul látom a dolgokat és ne félj, nem fogok semmit sem elhibázni, ami rám van bízva. Azt írod, hogy fájdalommal veszed tudomásul, hogy a Jusuf meg én már nem értjük meg olyan jól egymást. Egyáltalán, nem hangoztattam én mindég, hogy semmiben sem értünk egyet?”⁷ Ugyanebben a levélben munkájáról ír olyan hangnemben, ami művészi önbizalmának kialakulását mutatja: „Festettem egy pár nagyon jó képet és mindenki azt állítja, hogy rengeteget haladtam, az is, aki véleményemben legtöbbet számít kritika szempontjából; jómagam.”

Az önértékelés biztonsága mutatkozik meg abban a levélben, amit 1932-ben írt édesanyjának, amelyben beszámol a hat portréről, az aktról, amit Induról készít, és Notre Dame képéről, az intenzív munkáról, amelyet a festőművészeti pályára készülő végzett Lucien Simon mellett az École des Beaux Arts-ban.⁸ A Grand Salon kiállítására és pályázatára beadott képeiről írja: „Legnagyobb meglepetésemre és

I. kép. *Mucika* (Amrita Sher-Gil hagyatéka)

³ i. m., 16.

⁴ i. m., 17.

⁵ i. m., 36.

⁶ i. m., 55.

⁷ Amrita Sher-Gil magyar nyelven írt leveleit az eredeti levélből idézem magyarul, de a szövegben hi-
vatkozom az angol fordításra is.

⁸ i. m., 79–80.

mindenki csodálkozására nem én kaptam meg a díjat, ami a legmodernebb festőnek jár. De nem keseredtem el, mert tudom, hogy kitűnő képeket festettem.”⁹

Tizenkilenc éves, amikor szülei önmarcangoló töprengéséről ír édesanyjának: „Te mindig nagyon helyesen azt állítod, hogy nem szabad sötéten nézni a dolgokat, és hogy optimizmussal és reménnyel kell nézni előre, de azért az idegeidet mindig pont a töprengéssel teszed tönkre... főleg ne aggódjál, mert ezzel nem javítsz a helyzeten és csak az idegeidet teszed tönkre.”¹⁰

1934 decemberében huszonnégy éves, amikor a múltba visszatekintve anyja bánásmódját bírálja az alkalmazottakkal: „Valamikor réges-régen, mielőtt eljöttünk Európába, mindig borzasztóan fájt nekem a mód, ahogy a cselédekkel bántál. Nem voltál tetteben rossz hozzájuk (mert mindig jószívű voltál), de gyakran kegyetlen voltál velük szavakban. Örömmel láttam Párizsban (bár néha kissé a másik végletbe estél), de félttem, hogy Indiába megint visszaesel. (Bár ezek az indiai cselédek igazán megérdemlik, hogy az ember jól bánjon velük.) Tehát örülök, hogy megmaradtál emberi embernek.”¹¹

A korai napló (1920–1924) „az elme zabolátlan energiáját” és azt „a szégyenkezés nélküli nyíltságot” mutatja, amire Rushdie utal a *Őnarckép levelekben és írásookban* bevezetésében,¹² és ami Rushdie 1995-ben kiadott regényében, *A mór utolsó sóhajában* a regény főszereplőjének, Aurora Zogoibynak Amrita Sher-Gilről formált alakját inspirálta.

Amrita Sher-Gilt a tündérmese vezette be az irodalomba, és gyerekkori naplója is tündérmesékkal indul. Az első naplóban a saskirály, árvák, tündérek és védelmezők szerepelnek a mesékben és gazdag színváltozatban a képeken. A mesék, a képek és a szöveg együtt formálják a napló textúráját.

Nyelv

Amrita Sher-Gil apjához, Umrao Singhhez hasonlóan (aki ugyan magyarul nem tanult meg, de számtalan nyelvet ismert), tehetséges volt a nyelvek tanulásában, és korán megtanult magyarul, angolul és franciául, és kreatívan fejezte ki magát ezeken a nyelveken. Első iskolai éveit Magyarországon töltötte, és itt alakultak ki magyar nyelvi alapjai. Édesanyja, Gottesman Mária Antónia szintén több nyelvet ismert, bár úgy tűnik, hogy nem mindenki beszélt több nyelven a Gottesman családban. Baktay Ervin, Amrita nagybátyja tanult hindiül, szanszkritul és több európai nyelvet ismert. Öcsi, Egan Viktor, Amrita unokatestvére, akihez 1938-ban ment feleségül, csak azután tanult meg angolul, hogy Indiába érkezett, és Blanka, Mária Antónia nővére, Egan Viktor édesanyja sohasem tanult meg angolul.

⁹ i. m., 79.

¹⁰ i. m., 63.

¹¹ i. m., 179.

¹² Salman RUSHDIE, Foreword, in: i. m. XI.

Amrita Sher-Gil kreatívan használta együtt a magyart és az angolt, és leveleiből az olvasónak az a benyomása, hogy hibátlan angol mondatait időnként a magyar hatására formálta. Egy angol nyelvű levélben például így számolt be egyik első kritikusanak, R. C. Tandonnak esztétikai nézeteiről: „Talán az általam modellként választott típusok szomorúsága, furcsa csúnyasága (amihez hasonlítva szerintem unalmas minden, ami a világ szabványai szerint megfelel a „szép” kategóriájának) összhangban van bennem valamivel, valami belső irányultsággal a természetemben, ami sokkal inkább követi a szomorú dolgokat, mint az élet túláradóan boldog, vagy higgadtan elégedett dolgait.”¹³

Sher-Gil metaforákat és jelzőket használt, amelyek angolul meglepőbbek és drámaibban hangzanak, mint magyarul. Például Karl Khandelavalának, kritikusanak és jó barátjának így ír arról a kiállítási brosúráról, amely sok kínlódást okozott neki: „that beastly brochure”.¹⁴ Olyan kifejezéseket használt, amelyek a magyar szóhasználatra voltak jellemzőek. Például a „cordially detest the family”, „a család többi tagja szívélyes utálatomnak örvend” kifejezést. Bernard Show, aki Amrita egyik kedvelt írója volt, használta a „cordially dislike” kifejezést, de a „cordially detest” összetétellel Amrita Sher-Gil gazdagította az angol nyelvet.

Levéliírását a mellékmondatok halmozása jellemzi, ami a magyar nyelv sajátossága. Az alábbiakban idézett mondatot eredetileg angolul írta szüleinek, de mondat szerkesztése magyar jellegzetességeket mutat: „At present I am writing on the shore of the Danube sunning myself the while, i.e. killing two birds with one stone, with old Aaron bácsi (Baba’s father-in-law), who is the dearest, sweetest, darlingest old gentleman who ever lived, the more to his credit as he is a priest, by my side.”¹⁵ „Most éppen a Duna-parton napozom Áron bácsival (Baba apósával) az oldalamon, vagyis két legyet ütök egy csapásra, ő a legkedvesebb, legédesebb, legaranyosabb idős úriember, aki valaha élt, ami annál is inkább becsületére válik, mert pap.” A magyar mondatok jellemző élethelyzetekben meg-megszakítják az angol nyelvű leveleket. Például: „Befutok mint karácsonyi ajándék, szép kis karácsonyi ajándék, mi? És főleg drága?”¹⁶ Egy magyar megjegyzés Indunak, a húgának egy angolul írt levélben: „Indu, írjál, aljas gazember!”¹⁷ A közös magyar háttér az indiai angol nyelvű világban kettőjük által belakott világot jelentett, amelynek alapja nyilván sok megosztott ismeret, közös vélemény, bizalmas közösség volt.

1939-ben házasságkötése után, amikor megpróbálja Öcsit, Egan Viktort, unokatestvérét, akkor már férjét felmentetni a katonaságtól, és megszerezni az okmányokat, amelyekkel elhozhatja Indiába, az angol nyelvű levelekben számtalan adó, intézménynév és szabályzat szerepel magyarul. Például, „kivándorlási adó”, „kau-

¹³ i. m., 257.

¹⁴ i. m., 599.

¹⁵ i. m., 141.

¹⁶ i. m., 105.

¹⁷ i. m., 99.

ció”, „Belügyminisztérium”.¹⁸ Ezek a magyar kifejezések az angol nyelvű levelekben érzékeltetik a feszültséget és kétségbeesést, amellyel a háború küszöbén Amrita megpróbálja kivinni Viktort Magyarországról, és segítségért könyörög családjának. A magyar mondatok és kifejezések, amelyeket angol nyelvű leveleiben használ, nemcsak mint tárgyak és témák bővítik a leveleit, hanem nagyobb érzelmi skálát visznek a levelekbe.

Zenei és irodalmi modernitás

Marie-Antoinette amatőr énekes és zongorista volt, míg a Sher-Gil lányok, Indira és Amrita mindketten zongoráztak, és már kora gyermekkorukban megismerkedtek Chopin, Debussy és Palmgren zenéjével. Amrita csak akkor határozta el, hogy abbahagyja a zongorázást, amikor látta, hogy nem tudja a festéssel együtt folytatni.

Az a részlet, amelyet Jasha Heifetzről írt naplójába 1926-ban, azt mutatja, mennyire foglalkoztatta a zene és a művészek vizuális ábrázolása a fiatal Sher-Gilt: „Alig tudom elképzelni, hogy valaki, aki ilyen fiatal, ennyire intenzíven érezhet, ahogy erre az elbűvölő arcra nézek a fényképen, a falon a világoskék szemekre, amelyek egyenesen rád néznek, amelyeket beszédes szemnek nevezhetek, annyira kifejező a pillantása. Aranyszőke haja göndör fürtökben... elragadó kerek arca, szép ajkai és bájos gödrök az állán...”¹⁹

Míg Mária Antónia, Amrita Sher-Gil édesanyja Puccinit és Csajkovszkijt kedvelte, Amrita modern zeneszerzőket hallgatott, például Bartókot. 1934-ben írja édesanyjának: „Tegnap Kiss Ernővel csodálatos koncertre mentünk. Bartók és Waldbauer játszottak egy hegedű és zongora szonátát. Bartók nagyon érdekes jelenség és csodálatosan játszik.”²⁰

A zene szerepét nem kutatta senki Sher-Gil művészetében, de az a fajta modernitás, amit Bartók képviselt, valószínűleg inspirálta Sher-Gilt is. Amrita visszautasította „az olcsó, érzelmi hatást az indiai művészettel kapcsolatban”,²¹ és bírálta a „szentimentális miszticizmust”, ami szerinte Sass-Brunner Erzsébet festményeit jellemezte,²² mint ahogy Nandalal Bose-t sem szerette.²³ Tagore képeit Bose-szal ellentétben kitűnőnek ítélte.²⁴ 1936-ban írja kritikusanak, R. C. Tandannak: „Szürke síkság, ökrös szekerek, falvak sárga homokban”²⁵, ezek Sher-Gil szerint a szentimentális érdeklődés szintjén túl fejezik ki az indiai szegények életét.

¹⁸ i. m., 573–577.

¹⁹ i. m., 35–36.

²⁰ i. m., 119.

²¹ i. m., 423.

²² i. m., 399–400.

²³ i. m., 363.

²⁴ i. m., 395.

²⁵ i. m., 257.

A gyermekkori naplók bepillantást engednek Sher-Gil ismereteibe a magyar irodalom területén. Először a tündérmesékkal ismerkedett meg, majd a balladákkal, elsősorban Arany János és Kiss József balladáival, például a *Rabasszony*val. A *Rabasszony*ban Nemes Nagy Zsuzsanna férje szeretője (Alszegei Borbála) helyett férjét öli meg. A témaválasztást a női tettes, a drámai intenzitású szenvedélyek indokolják. (2. kép) A kép hátlapján Amrita idézi a ballada két sorát, a gyilkosság előtti pillanatban Zsuzsanna elé táruló látványt: „Csali partján ott alant, ott alant / párosan turbékol a galamb-vadgalamb.”²⁶

2. kép. *Rabasszony* (Amrita Sher-Gil hagyatéka)

A *szép Batóné* szintén Kiss József egyik balladája, amely a zabolátlan női szenvedélyt mutatja be. Bató Klára a férjét, Bató Pált arra bízta fel, hogy ölje meg szeretőjét, Hosszú Jónást, amikor Jónás nem akarja folytatni a viszonyt Klárával. Sher-Gil Bató Klára portréján Jónás szétfröccsenő vérért is ábrázolta.²⁷ (3.kép)

3. kép. *Batóné* (Amrita Sher-Gil hagyatéka)

Több kép is ábrázolja a fiatal Sher-Gil ismerettségét Jókai műveivel. Az egyik festményt, amelyről nincsen pontosabb információnk, az *Erdély aranykorával*, a két férfi és a női alakot Korzar Bég, Azrael és Balassa alakjával azonosítottam. (4. kép) A másik Jókai-műre vonatkozó kép *A szegény gazdagokhoz* kapcsolódik. A kép címe *Fatia Negra*, de itt nem Fatia Negra, hanem a női szereplő, Anica, Fatia Negra szeretője kerül a középpontba. (5. kép)

A női testek és testhelyzetek ábrázolásában intenzív szenzualitást látunk a gyermekkori képeken. A gyermekfeleség mint motívum és téma szerepel történeteiben és képein is, például „a gyönyörű kislány” „fáradtsága”, „csillogó sötét szemei”, „finoman formált rózsaszínű ajkai”.²⁸

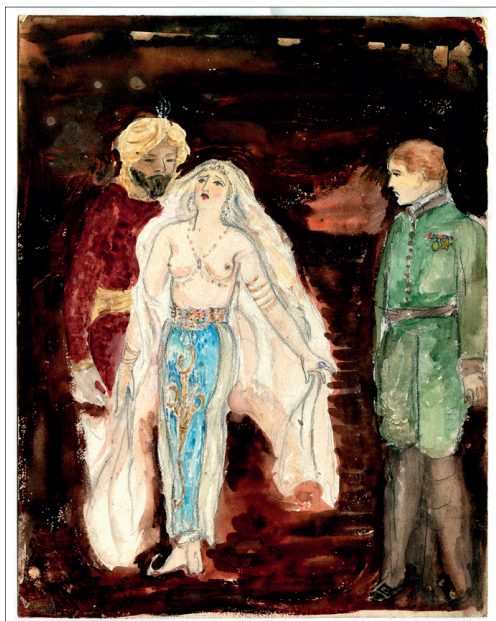
A második naplóban valószínűleg egy eseményt fikcionalizál, amikor ezt írja: „Szegény kis menyasszony, valószínűleg nem tudod még, hogy alig egy év maradt az életedből. Halálra vagy ítélve és nem tudsz róla...”²⁹

²⁶ diakszozalanta.qwqw.hu/?modul=oldal&tartalom=1178074, 2017. december 20.

²⁷ „Szétfreccsent a vére falra, gerendára, / Három csepp Batóné fehér homlokára!”

²⁸ i. m., 23.

²⁹ i. m., 29.

4. kép. *Erdély aranykora* (Amrita Sher-Gil hagyatéka)5. kép. *Fatia Negra* (Amrita Sher-Gil hagyatéka)

Ady vonzásában

A Kiss József és Jókai iránti érdeklődés gyerekkori vonzalom maradt, későbbi irodalmi érdeklődése elvezette Sher-Gilt Adyhoz, és Ady elkísérte korszakokon és országokon át. Szüleihez írt leveleiben Ady állandó téma és motívum, Adyt bibliájának nevezi,³⁰ Karl Khandelavalának pedig a modern magyar irodalmat legnagyobb szenvedélyének: „Szenvedélyem a modern magyar irodalom és költészet.”³¹ Sher-Gil képein két szempontból érzem Ady hatását, egyrészt a melankólia, másrészt a modern alkotó szubjektum kialakítása szempontjából. Sher-Gil indiai képei Ady költői képeinek a melankóliájára emlékeztetnek, mint például a *Két asszony*, a *Hegyi emberek*, a *Hegyi asszonyok*, a *Három lány*, a *Banánárusok* vagy az *India anyja* című képe. Az indiai művészettörténészek Sher-Gilt a modern festőszubjektum szempontjából érzik korszakalkotónak, alkotó személyisége az új modern személyiség, amiben felismerhető az európai és indiai, a fehér és színes, többszörös identitású szubjektum kimunkálása. A többszörös identitás Ady költészetére is jellemző.³²

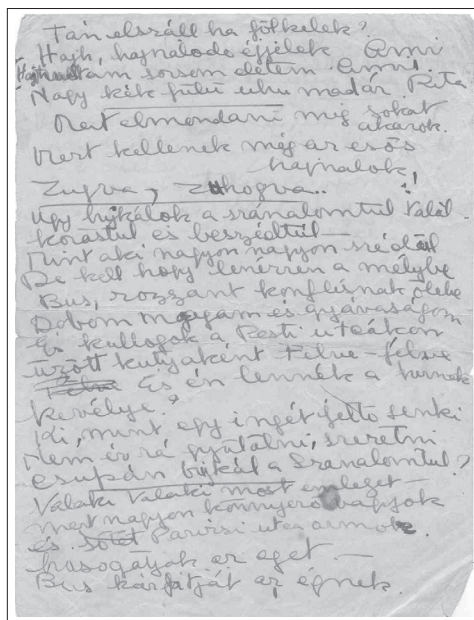
³⁰ i. m., 515.

³¹ i. m., 401.

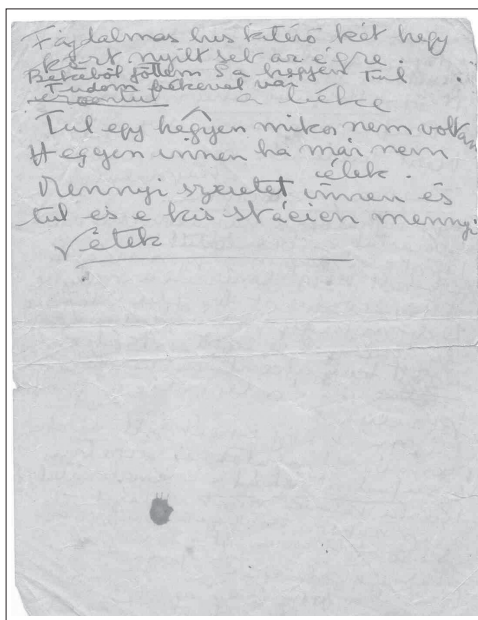
³² VERES András, „Ady szimbolizmusának kérdéséhez”, in: *Iskolakultúra*, 2006/7–8, 3–10, epa.oszk.hu/00000/00011/00106/pdf/iskolakultura_EPA00011_2006_07_08_003-010.pdf, 2017. december 20.

Ady iránti rajongását Indu is osztotta. 1937-ben Cochinból (ma Kochi) Amrita Ady *És sebogyse vagyok* című versét idézi születésnapja előtt Indunak: „Holnapután elmegyünk innen, ami azt jelenti, hogy a születésnapomat a vonaton fogom tölteni. (Ady) Harmincöt és azután harmincöt...”³³ Az eredeti Ady-verssorok („És gondolni évek számaira, / Hogy harmincöt és azután harminchat.”) kis változtatáson mentek keresztül, mivel Amrita a harmincnyedik születésnapját töltötte be.

Az a „vers-kollázs”, melyet 1934-ben írt, Ady-versek érdekes, eredetieként ható kombinációjával sajátos, posztmodern eljárást idéz fel, s az Ady-kultusz jegyében készült.³⁴ Sher-Gil modern személyiséget, alkotói ént a festő világa fölé emelő magatartása nagymértékben emlékeztet a lírai én kitüntetett szerepére Ady lírájában. Ady *Szeretném, ha szeretnének* és *A Minden-Titkok versei* című kötetéből Sher-Gil az idézet önálló stílusesszövekkénti használatával hozott létre egy verset, amely kéziratban maradt.³⁵ A szerzőt fel nem tüntető, öt különböző Ady-vers verssoraiból megalkotott, harmincegy soros „vers-kollázs”³⁶ integrált egységet mutató, önálló mű, egybefüggő lírai vallomás, Sher-Gil önstilizációja, sajátos új dinamikát teremtő alkotása.³⁷ (6–7. kép)

6. kép. Verskollázs (Amrita Sher-Gil hagyatéka)

7. kép. Verskollázs (Amrita Sher-Gil hagyatéka)

³³ SUNDARAM i. m., 311.

³⁴ MEKIS D. János, Ady-kultusz és Ady-hatás, arkadia.pte.hu/magyar/cikkek/mekis_ady_cikk, 2017. december 20.

³⁵ Angol fordítása: SUNDARAM i. m., 129–131.

³⁶ WERNITZER Julianna, *Idézetvilág, avagy Esterházy Péter, a Don Quijote szerzője*, Jelenkor – Szépirodalmi Kiadó, 1994, 22.

³⁷ A verssorokat a jobb átláthatóság és az értelmezés kedvéért megszámoztam.

- 1 Tán elszáll ha fölkelek?
 2 Hajh, hajnalodó éjjelek Amri
 3 Hazudtam sorsom életem. Amri
 4 Nagy kék fülű uhu madár. Rita
 5 Mert elmondani még sokat akarok.
 6 Mert kellenek még az esős hajnalok,
 7 Zugva, zuhogva...
 8 Ugy bujkálok a szájalomtól találkozástul és beszédül –
 9 Mint aki nagyon-nagyon szédül
 10 De kell hogy lenézzen a mélybe
 11 Bus, rozzant konflisnak ölébe
 12 Dobom magam és gyávaságom
 13 És kullogok a Pesti utcákon
 14 Úzött kutyaként félve-félve
 15 És én lennék a hirnek kevélye
 16 Ki mint egy ingét féltő senki
 17 Nem ér rá gyűlölni, szeretni
 18 Csupán bujkál a szájalomtól?
 19 Valaki valaki most emleget –
 20 mert nagyon könnyező vagyok
 21 és sötét Parizsi utcaormok
 22 hasogatják az eget –
 23 Bus kárpitját az égnek.
 24 Fájdalmas bús kitérő két hegy közt
 25 Nyilt seb az égre
 26 Békéből jöttem s a hegyen túl
 27 Tudom békével van a béke
 28 Tul a hegyen mikor nem voltam
 29 Hegyen innen mikor már nem élek.
 30 Mennyi szeretet innen és túl
 31 És e kis stáción mennyi vétek.

Az első részt, a vers első hét sorát, amely Ady *A rémmesék ubuja* című versét s az *Életem apadó erét* idézi, négy, illetve három sorban egy-egy vonal választja el a vers további részétől. Ez az első hét sor összegző sor, amely a hajnalt és egyben az újradzást érzékelteti. A második, harmadik és a negyedik sor végén az Amri, Amri és Rita nevek két különböző Amri és Rita, Amri indiai és Rita európai azonosságára utalnak, egymásra vonatkoztatást és szembesülést jeleznek. Az Amrita név Amri és Rita névre bontása a második, harmadik és negyedik sor végén hasonló megkettőződésről tanúskodik, mint amit Sher-Gil *Lányok* című,³⁸ 1932-ben készült képe mutat. A képen a barna és a szőke lány kontrasztjával hangsúlyozza az európai és

³⁸ KESERÜ Katalin, *Amrita Sher-Gil*, Kelet Kiadó, 2007, 33, 103.

az indiai lány másságát. A szőke lány teltsége, elforduló arca, hajból előbukkanó melle az indiai lány sötét színű ruhája, egyenes vonalú profilja, egy enigmatikus európai és egy indiai pólusra osztja fel a képet. Hasonló pólusok meglétét sejtethjük az Amri, Amri és Rita nevek feltüntetésében a második, harmadik és a negyedik sor után. Ez Amrita, a lírai alany európai és indiai kettősségét, összetettségét jelzi, és ezt a kettőséget vetíti ki a hajnali városképre a 8–23 sorban.

A szembesülés az európai és indiai összetett identitással hívja ki a vallomást, a szembesülést önmagával, múltjával és a környezetével. Az Ady-vers eredeti sorát „Hajh, multam, sorsom, életem” ennek megfelelően írta át „Hazudtam sorsom életem. Amri” sorra. A „hazudtam” a vers legsúlyosabb állítása, a szembenezés, az újrakezdés indoklása lesz. A „Mert...” szó az *Életem apadó ere* című Ady-vers átírt soraival összefüggő egységet, indoklást tartalmaz. A „Mert kellene még az esős hajnalok” átvezet a vers lírai alanya bujdokolásának, sajnálatról és sajnálatnyilvánítástól való menekülésének, rejtőzésének a történetére. Sher-Gil az Ady-vers megidézésével viszi színre magát a pesti utcákon, amelynek terébe belevetítődnek a párizsi utcaormok, a *Bujkálás a Szánalomtul* című Ady-vers segítségével, amelyet a 8–18. sorban átvesz egy kis változtatással, az Ady-vers első két sorának összevonásával.

Ady felfokozott életének és harcainak egyik aspektusa a magyarázatoktól és a sajnálkozástól való védekezés, rejtőzés az ellene indított támadásokkal szemben. Az eredeti két sor a három elemet, a szánalmat, találkozást és beszédet külön-külön hangsúlyozza: „Úgy bujkálok a Szánalomtul, / Találkozástul beszédtul”. Sher-Gil a vers-kollázs nyolcadik sorában összevonta a három elemet, egy hosszú sort formálva, melynek végén a „szédül” ige hangsúlyozott helyzetbe kerül. A lírai alany „bujkálása” itt is a „találkozást”, a „beszédet” és a „szánalmat” próbálja megelőzni. De Sher-Gil kollázsában a kilencedik sor „szédül” igéje és a tizedik sor „lenézzen a mélybe”, valamint a „bus, rozzant konflis” a verssorok együttesében magasságot és mélységet, emelkedést és zuhanást egyszerre idéz meg.

A kétféle, pesti és párizsi közeget összevonja a *Bujkálás a Szánalomtul* és a *Valaki, valaki emleget* egymás mellé állításával a 8–18. és a 19–23. sorban. A kétféle, pesti és párizsi közeg az odatartozást és szembesülést, a kívülállást erősíti meg, a szembefordulást a környezettel. A tizenötödik sorban, az „én lennék a hírnek kevélye” Sher-Gil alanyiségára vonatkozik, arra a személyiségre, aki a harmincas évek közepén már vitákat és szenvedélyeket váltott ki maga körül indiai és párizsi környezetében, ahogy ez az *Őnarckép* egyidejű leveleiben is olvasható. A *Valaki, valaki emleget* első öt sorát Sher-Gil átalakította a huszonegyedik és a huszonharmadik sorban, az „előttem” szót „sötét”-re, illetve a „Szelid” szót „Bus”-ra cserélte, szomorúbb tónust adva az eredeti versnek.

Sher-Gil intertextuális verskollázsa azokat a helyeket idézte meg a *Szeretném, ha szeretnének* és *A minden titkok versei* című kötetekből, amelyekkel azonosulni tudott, a várossal, Pesttel, Párizssal, „az eget hasogató” párizsi „utcaormokkal”, a „konflissal”, „az utca” élethelyzetével. A kívülálló szerepkörét megerősítik az „üzött kutya”

és „a bús kitérő” kifejezések, amelyeket Ady *Fájdalmas, bús kitérő* című verséből idézett. A rejtett idézetek közvetlenül beépülnek a vers hatásmechanizmusába. A *Fájdalmas, bús kitérő* című Ady-vers versszakainak felcserélése, az ötödik versszak előre helyezése, a versszakfelütés megváltoztatása és a második versszak verszárásként való felhasználása tudatos intertextuális átdolgozást mutat. Az Ady-vers ötödik versszakában a „Tudom, békével vár a béke” felcserélése „Tudom, békével van a béke”-re a lírai alany lehetőségeit változtatja meg. A „vár” szó az eredeti Ady-versben megteremti a kapcsolatot az ágens és a „hegyen túl” közötti hely között, Sher-Gil változatában a „béke” nem várja az alanyt, „van”. A „két hegy közti” tér, az élet tere „bus kitérő” és „vétek”, s egyben megpróbáltatások és újrakezdések tere. Sher-Gil szerzői alkotói részvétele olyan elemeket épített a szövegbe, melyek eredményekppen az olvasó a lírai alanyt Sher-Gillel azonosítja.

1934-ben, egy időben a vers-kollázs létrehozásával Budapestről írt levelében³⁹ Gáspár Margit íróval, drámaíróval történt találkozásáról tájékoztatja édesanyját, aki Amritát írásra biztatta. Amrita arról számol be, hogy nem szeretne közepszerű alkotó lenni. Ahogy írja, két kedvenc írója, Szabó Dezső és Karinthy sem nevezhető közepszerű írónak. Sher-Giléknek megvoltak Karinthy könyvei, és 1935 újévi levelében kéri,⁴⁰ hogy édesanyja küldje el a *Két hajó, az Így irtok ti* és a *Krisztus és Barrabás* című Karinthy-köteteket.

Az *Önarckép levelekben és írásokban* tanúsága szerint Sher-Gil ismerte és szerette a modern francia és angol irodalmat, Tennyson, Verlaine-t, Baudelaire-t, Proustot és Joyce-ot is, de leveleiben sokkal többet foglalkozik Adyval – az Ady-féle irodalmi nyelvvel és szubjektum-felfogással közvetlenebb a kapcsolata. Az Adyt foglalkoztató problémakörök közül⁴¹ a legtöbb összefüggést a szubjektivitással kapcsolatban látjuk az én belső élményeinek térbeli színrevitelében. Az Adytól kapott ösztönzés belső feszültségei, kettőssége térbeli kivetítésére inspirálta. Ady olvasása, verskollázsa művészi énjének kidolgozását erősítette. Ady és Bartók irodalmi-művészeti analógiaként szolgáltak számára ahhoz, hogy megteremtse saját művészi modernitását, a „tudatosabb festést, több megfigyelést és a természet erősebb stilizálását”,⁴² amelyről 1939 decemberében írt.

Rezümé

Amrita Sher-Gil (1913–1942), akit a modern indiai festészet egyik megalapítójának tartanak, kiválóan tudott magyarul, és a magyar irodalommal és zenei élettel is több kapcsolata volt. 2010-ben, angolul kiadott levelei és gyermekkori naplói a magyar kapcsolatok

³⁹ SUNDARAM, i. m., 123–129.

⁴⁰ i. m., 185.

⁴¹ EISEMANN György, *Modernitás, nyelv, szimbólum*, 1906. Ady Endre: *Új versek*, in SZEGEDY-MASZÁK Mihály – VERES András (szerk.): *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*, Gondolat, Budapest, 2007, 689–703.

⁴² Sundaram, i. m. 609.

mellett arról tanúskodnak, hogy többszörös, indiai, európai és magyar identitású művész volt. A tanulmány röviden beszámol Sher-Gil gyermekkori naplója, rajzai és festményei alapján a magyar tündérmesék és balladák kora gyermekkori ismeretéről, olvasmányairól. Sher-Gil a magyar irodalmat később is „szenvedélyének” tekintette, későbbi, „felnőtt” magyar irodalmi olvasmányai közül Ady a leglényegesebb. Ady verseinek melankóliáját Sher-Gil képein is felfedezhetjük (Hegyi emberek, Hegyi asszonyok, Három lány) és Ady magyar-európai-keleti identitása és ennek változó jelentése is meghatározó volt számára. Végül egy eddig ismeretlen Ady-verskollázsát mutatom be és értelmezem.

Kulcsszavak

Amrita Sher-Gil, modern indiai festészet, magyar irodalom, többszörös identitás, Ady, intertextualitás, költői kollázs

Abstract

Amrita Sher-Gil and Hungarian literature

Amrita Sher-Gil (1913–1942), who is considered to be the founder of modern Indian painting, spoke Hungarian and had many contacts with Hungarian literature and music. Her childhood diaries and letters published in 2010 in English display her Hungarian contacts and her multifaceted Indian-Hungarian-European identities. The study gives a brief insight into her early acquaintance with Hungarian fairy tales, ballads and novels. Sher-Gil called later Hungarian literature ‘her passion.’ The poetry of Ady was the most powerful influence on her painting, and the melancholy of Ady’s poems is reflected in some of her paintings, for example, Hill People, Hill Women or Group of Three Girls. Ady’s Hungarian-European-Eastern identities and their changing, multiple meanings was also important for Sher-Gil (Young Girls). In the final part of the paper, I present and interpret a hitherto unknown poem by Sher-Gil, a collage of Ady’s works.

Keywords

Amrita Sher-Gil, modern Indian painting, Hungarian literature, multiple identity, Endre Ady, poetic collage